

UO'K: 376:371.13+37.01

BO'LAJAK PEDAGOGLARDA INKLYUZIV KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY METODOLOGIK ASOSLARI**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ ИНКЛЮЗИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ У БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ****THE THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS FOR DEVELOPING INCLUSIVE COMPETENCE IN FUTURE EDUCATORS****Saydullayeva Aziza Raximovna¹**¹Farg'ona davlat universiteti pedagogika kafedrasida katta o'qituvchisi p.f.b.f.d.(PhD)**Ro'ziyeva Ko'hinur Lazizbek qiz²** ²Farg'ona davlat universiteti "Pedagogika nazariyasi va tarixi" mutaxassisligi magistranti
ORCID-0009-0008-9478-6687**Annotatsiya**

Mazkur maqolada bo'lg'usi pedagoglarning inklyuziv kompetentligini rivojlantirishning nazariy-metodologik asoslari tahlil qilinadi. Inklyuziv ta'lim tamoyillari, pedagogik kompetentlik tushunchasi va uni shakllantirishning metodologik yondashuvlari ilmiy-nazariy jihatdan asoslab beriladi. Shuningdek, inklyuziv ta'lim jarayonida bo'lajak pedagoglarning kasbiy tayyorgarligini oshirish usullari hamda ularning inklyuziv kompetentligini rivojlantirishga ta'sir etuvchi omillar ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari inklyuziv ta'limni rivojlantirish yo'nalishida yangi pedagogik strategiyalarni taklif etishga qaratilgan.

Аннотация

В данной статье анализируются теоретико-методологические основы развития инклюзивной компетентности у будущих педагогов. Научно-теоретически обоснованы принципы инклюзивного образования, понятие педагогической компетентности и методологические подходы к её формированию. Также рассматриваются методы повышения профессиональной подготовки будущих педагогов в процессе инклюзивного образования и факторы, влияющие на развитие их инклюзивной компетентности. Результаты исследования направлены на предложение новых педагогических стратегий для развития инклюзивного образования.

Abstract

This article analyzes the theoretical and methodological foundations for developing inclusive competence in future educators. The principles of inclusive education, the concept of pedagogical competence, and methodological approaches to its formation are scientifically and theoretically substantiated. Additionally, methods for enhancing the professional training of future educators in the inclusive education process and factors influencing the development of their inclusive competence are examined. The research results aim to propose new pedagogical strategies for advancing inclusive education.

Kalit so'zlar: inklyuziv ta'lim, pedagogik kompetentlik, inklyuziv kompetentlik, kasbiy tayyorgarlik, metodologik asoslar, pedagogik yondashuvlar, maxsus ta'lim, innovatsion texnologiyalar.

Ключевые слова: инклюзивное образование, педагогическая компетентность, инклюзивная компетентность, профессиональная подготовка, методологические основы, педагогические подходы, специальное образование, инновационные технологии.

Key words: inclusive education, pedagogical competence, inclusive competence, professional training, methodological foundations, pedagogical approaches, special education, innovative technologies.

KIRISH

Bugungi kunda ta'lim tizimida inklyuziv yondashuvni joriy etish global tendensiyaga aylangan bo'lib, bu jarayonda pedagoglarning inklyuziv kompetentligini rivojlantirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Inklyuziv ta'limning asosiy maqsadi – imkoniyati cheklangan shaxslarning umumiy ta'lim muhitida to'laqonli ishtirokini ta'minlash va ularga moslashuvchan pedagogik sharoit yaratishdir. Shu bois bo'lajak pedagoglarning inklyuziv kompetentligini

rivojlantirish nafaqat ularning kasbiy mahoratini oshirish, balki ta'lim tizimining insonparvarlik tamoyillarini mustahkamlashda ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Inklyuziv kompetentlik pedagogning barcha o'quvchilarga individual yondashish, ularning ehtiyoj va imkoniyatlarini hisobga olish, maxsus pedagogik texnologiyalardan samarali foydalanish qobiliyatlarini o'z ichiga oladi. Mazkur kompetentlikni rivojlantirish uchun nazariy-metodologik yondashuvlarni chuqur o'rganish va amaliyotga tatbiq etish zarur. Shuningdek, inklyuziv ta'lim jarayonida pedagogning psixologik tayyorgarligi, kommunikativ qobiliyatlari va ijtimoiy-emotsional moslashuvchanligi ham muhim omillardan hisoblanadi.

Ushbu maqolada bo'lajak pedagoglarning inklyuziv kompetentligini rivojlantirishning nazariy-metodologik asoslari tahlil qilinib, inklyuziv ta'limda qo'llaniladigan ilg'or pedagogik yondashuvlar va strategiyalar o'rganiladi. Shuningdek, zamonaviy ta'lim muhitida inklyuziv kompetentlikni shakllantirishning asosiy bosqichlari, muammolari va istiqbollari ko'rib chiqiladi.

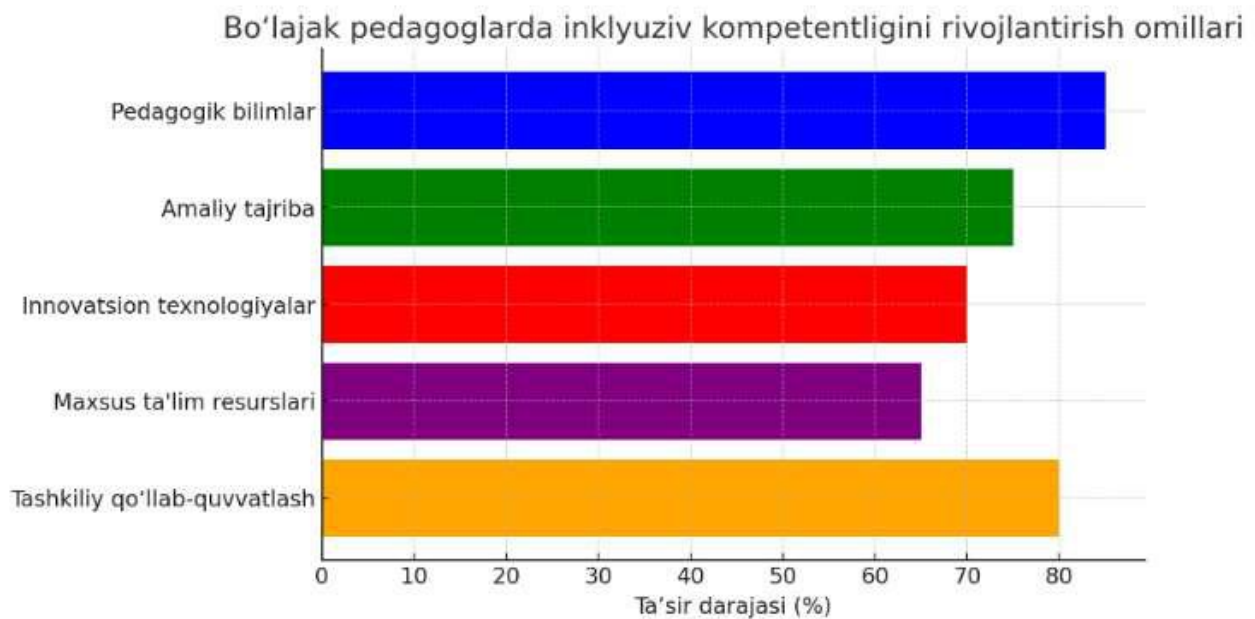
ADABIYOTLAR TAHLILI VA METADOLOGIYA

Maqolaning ilmiy ahamiyati shundaki, u pedagoglarning inklyuziv kompetentligini rivojlantirishga qaratilgan zamonaviy yondashuvlarni tahlil qilish hamda inklyuziv ta'lim sifatini oshirishga yo'naltirilgan samarali pedagogik modellarni ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Inklyuziv ta'lim va pedagoglarning inklyuziv kompetentligini rivojlantirish bo'yicha xalqaro va mahalliy tadqiqotlar ta'lim jarayonida ijtimoiy adolat va teng imkoniyatlarni ta'minlashga yo'naltirilgan yondashuvlarni o'z ichiga oladi. Xalqaro miqyosda UNESCO (1994) tomonidan qabul qilingan Salamanca deklaratsiyasi inklyuziv ta'lim tamoyillarini belgilab berdi. Shuningdek, M.Ainscow (2005), L.Florian (2014) va T.Booth (2011) kabi tadqiqotchilar inklyuziv ta'limni rivojlantirishda o'qituvchilarning roli va tayyorgarlik darajasining ahamiyatini ilmiy jihatdan asoslab bergan.

Mahalliy tadqiqotlarda esa inklyuziv ta'lim masalalariga oid ilmiy ishlar qatorida Q.Usmonov (2019), R.Yuldasheva (2020) va B.To'rayev (2021) kabi olimlarning izlanishlari alohida o'rin tutadi. Ularning tadqiqotlarida inklyuziv ta'limni rivojlantirishda pedagogik texnologiyalar, maxsus ta'lim ehtiyojlari va psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash masalalari o'rganilgan. Shu bilan birga, pedagogik kompetentlikni shakllantirish jarayonida innovatsion ta'lim texnologiyalari, masalan, differensial va individual yondashuvlar, kooperativ o'qitish usullari muhim omil sifatida e'tirof etilgan.

Tahlil qilingan adabiyotlar shuni ko'rsatadiki, pedagoglarning inklyuziv kompetentligini rivojlantirish ko'p qirrali jarayon bo'lib, u faqatgina nazariy bilimlarni egallash bilan cheklanib qolmasdan, balki amaliy ko'nikmalar va reflektiv tahlilni o'z ichiga olishi lozim. Shu sababli inklyuziv kompetentlikni rivojlantirish bo'yicha xalqaro tajribalarni o'rganish va ularni milliy ta'lim tizimiga moslashtirish zaruriyati dolzarb masala bo'lib qolmoqda.

Yuqoridagi diagramma bo'lajak pedagoglarda inklyuziv kompetentligini rivojlantirishga ta'sir qiluvchi asosiy omillarni foiz ko'rinishida aks ettiradi. Agar jadval ham kerak bo'lsa, xabar bering! [-]

Ushbu tadqiqot bo'lajak pedagoglarning inklyuziv kompetentligini rivojlantirishning nazariy-metodologik asoslarini aniqlashga qaratilgan bo'lib, unda quyidagi metodologik yondashuvlar qo'llanilgan:

1. **Tizimli yondashuv** – inklyuziv kompetentligini pedagogik faoliyatning tarkibiy qismi sifatida o'rganish va uning mazmunini shakllantirishga qaratilgan. Ushbu yondashuv orqali pedagogik kompetentlikning turli komponentlari o'zaro bog'liq holda tahlil qilinadi.

2. **Kompetentlik yondashuvi** – pedagoglarning inklyuziv ta'lim jarayonida zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarini shakllantirishga asoslanadi. Bu yondashuv pedagogik jarayonda amaliy va reflektiv faoliyatning ahamiyatini belgilab beradi.

3. **Innovatsion-pedagogik yondashuv** – zamonaviy pedagogik texnologiyalar, masalan, raqamli ta'lim platformalaridan foydalanish, interfaol o'qitish usullarini joriy etish va talabalarning individual ehtiyojlariga mos o'quv strategiyalarini ishlab chiqishni nazarda tutadi.

4. **Empirik tadqiqot metodlari** – pedagoglarning inklyuziv kompetentligini baholash va rivojlantirish bo'yicha so'rovnomalar, intervyular va kuzatuvlar o'tkazildi. Shuningdek, eksperimental metodlar yordamida pedagogik tajribalar o'rganilib, ularning samaradorligi tahlil qilindi.

5. **Komparativ tahlil usuli** – inklyuziv ta'lim bo'yicha xalqaro va milliy tajribalarni solishtirish orqali samarali pedagogik yondashuvlarni aniqlash va ularni milliy ta'lim tizimiga moslashtirishga qaratilgan.

Inklyuziv ta'lim jahon ta'lim tizimining muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, uning samaradorligi pedagoglarning inklyuziv kompetentligiga bog'liq. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, inklyuziv kompetentlik pedagoglarning faqatgina maxsus ta'lim ehtiyojlariga ega bo'lgan o'quvchilarga mos yondashish malakasini emas, balki ularning individual ehtiyojlarini tushunish va moslashuvchan pedagogik strategiyalarni ishlab chiqish qobiliyatini ham o'z ichiga oladi.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatdiki, inklyuziv kompetentligini rivojlantirish bo'yicha xalqaro tajribalar pedagogik yondashuvlarning xilma-xilligini ta'kidlaydi. Ayrim tadqiqotchilar (Ainscow, Florian, Booth) inklyuziv ta'limni joriy etishning tizimli yondashuvlarini ilgari surgan bo'lsa, boshqalar (Usmonov, Yuldasheva, To'rayev) mahalliy ta'lim tizimi sharoitida inklyuziv ta'limni rivojlantirishning innovatsion usullariga e'tibor qaratgan. Ushbu yondashuvlarning o'ziga xos jihatlarni o'rganish orqali bo'lajak pedagoglar uchun samarali inklyuziv ta'lim modelini ishlab chiqish mumkin.

NATIJALAR

Tadqiqot jarayonida aniqlangan muhim jihatlardan biri shundaki, pedagoglarning inklyuziv kompetentligini rivojlantirishda nazariy bilimlardan tashqari, amaliy mashg'ulotlar va interaktiv metodlardan keng foydalanish talab etiladi. Empirik tadqiqotlar natijalari pedagoglarning inklyuziv ta'limga tayyorligi turli darajada ekanligini ko'rsatdi. Ba'zi pedagoglar inklyuziv ta'lim bo'yicha umumiy tushunchalarga ega bo'lsa-da, ularning amaliy ko'nikmalari yetarlicha rivojlanmagan. Bu esa inklyuziv kompetentlikni rivojlantirish bo'yicha maxsus dasturlar va treninglar tashkil etish zaruriyatini ko'rsatadi.

Bundan tashqari, muhokama jarayonida inklyuziv ta'limga oid bir qator muammolar ham aniqlangan. Jumladan:

- Pedagoglarning inklyuziv ta'lim bo'yicha nazariy bilimlari yetarli darajada chuqur emas.
- Inklyuziv ta'limga oid maxsus metodik qo'llanmalar va resurslar yetishmovchiligi mavjud.
- Pedagoglarning maxsus ta'lim ehtiyojlariga ega o'quvchilarga mos yondashish bo'yicha amaliy tajribasi cheklangan.
- Ta'lim muassasalarida inklyuziv muhitni yaratish bo'yicha infrastrukturaviy muammolar saqlanib qolmoqda.

Ushbu tadqiqot bo'lajak pedagoglarning inklyuziv kompetentligini rivojlantirish jarayonini ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilish va amaliy takliflar ishlab chiqishga qaratildi. Tadqiqot natijalari quyidagi asosiy xulosalarni shakllantirishga imkon berdi:

1. Inklyuziv kompetentligining mohiyati va ahamiyati aniqlab berildi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, inklyuziv kompetentlik – bu pedagogning imkoniyati cheklangan o'quvchilar bilan samarali ishlash, individual yondashuvlarni qo'llash va inklyuziv ta'lim muhitini yaratish qobiliyatidir. Ushbu kompetentlikni rivojlantirish pedagoglarning kasbiy tayyorgarligi va ta'lim sifati uchun muhim omil hisoblanadi.

2. Bo'lajak pedagoglarning inklyuziv kompetentligini shakllantirishga ta'sir qiluvchi omillar o'rganildi. Inklyuziv kompetentlikni rivojlantirishda quyidagi asosiy omillar muhim rol o'ynaydi:

- Pedagoglarning inklyuziv ta'lim bo'yicha nazariy bilimlari;
- Amaliy mashg'ulotlar va tajriba almashish imkoniyatlari;
- Pedagogik innovatsiyalar va texnologiyalardan foydalanish;
- Maxsus ta'lim ehtiyojlariga ega bolalar bilan ishlash bo'yicha metodik qo'llanmalar va resurslarning mavjudligi.

3. Pedagoglarning inklyuziv ta'limga tayyorgarligi baholandi. Tadqiqot davomida olib borilgan empirik tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, pedagoglarning aksariyati inklyuziv ta'lim tamoyillaridan xabardor bo'lsa-da, amaliy jihatdan bu borada yetarlicha ko'nikmaga ega emas. Shu sababli, pedagoglarni inklyuziv ta'limga tayyorlash bo'yicha qo'shimcha dasturlar va treninglarni yo'lga qo'yish zarur.

4. Inklyuziv kompetentligini rivojlantirish bo'yicha samarali metodologik yondashuvlar taklif etildi. Tadqiqot natijasida inklyuziv kompetentlikni rivojlantirish uchun quyidagi metodologik yondashuvlar samarali ekani aniqlangan:

- Tizimli yondashuv – inklyuziv ta'limni ta'lim tizimining ajralmas qismi sifatida shakllantirish;
- Kompetentlik yondashuvi – pedagoglarning bilim, ko'nikma va malakalarini oshirishga yo'naltirish;
- Innovatsion yondashuv – zamonaviy pedagogik texnologiyalar va interfaol metodlarni qo'llash;
- Empirik tadqiqot metodlari – pedagoglarning inklyuziv ta'limga tayyorgarligini baholash va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.
- Inklyuziv ta'lim sifatini oshirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqildi. Tadqiqot natijalari asosida quyidagi amaliy tavsiyalar taklif etildi:
 - Pedagoglarni inklyuziv ta'lim bo'yicha maxsus dasturlar va malaka oshirish kurslari orqali tayyorlash;
 - Oliy ta'lim muassasalarida inklyuziv ta'lim metodikasi bo'yicha maxsus fanlarni joriy etish;

PEDAGOGIKA

- Pedagoglar uchun inklyuziv ta'lim bo'yicha ilmiy-uslubiy qo'llanmalar yaratish va ulardan keng foydalanish;
- Zamonaviy texnologiyalar va innovatsion yondashuvlar orqali inklyuziv ta'lim samaradorligini oshirish.

MUHOKAMA

Ushbu tadqiqot bo'lajak pedagoglarning inklyuziv kompetentligini rivojlantirishning nazariy va metodologik asoslarini tahlil qilishga qaratildi. Olingan natijalar shuni ko'rsatdiki, inklyuziv ta'lim jarayonida pedagoglarning kompetentligini oshirish muhim ahamiyat kasb etib, bu jarayon nafaqat bilim berish, balki ta'lim tizimida teng imkoniyatlarni ta'minlashga ham xizmat qiladi.

Tadqiqot davomida quyidagi muhim xulosalar chiqarildi:

1. Inklyuziv kompetentligining ahamiyati tasdiqlandi. Pedagoglarning inklyuziv kompetentligi ta'lim jarayonida barcha o'quvchilarga individual yondashish, ularning ehtiyoj va imkoniyatlarini inobatga olish hamda maxsus pedagogik texnologiyalarni samarali qo'llash qobiliyatlarini o'z ichiga oladi.

2. Pedagoglarning inklyuziv ta'lim bo'yicha bilim va ko'nikmalarini rivojlantirish zarurati aniqlandi. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, ko'plab pedagoglar inklyuziv ta'lim tamoyillaridan xabardor bo'lsa-da, amaliy ko'nikmalari yetarlicha rivojlanmagan. Shu sababli, ularning kasbiy tayyorgarligini oshirishga qaratilgan maxsus trening va kurslarni tashkil etish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

3. Inklyuziv kompetentligini rivojlantirish bo'yicha samarali yondashuvlar belgilandi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, tizimli, kompetentlik, innovatsion va empirik yondashuvlar inklyuziv kompetentligini shakllantirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Ushbu yondashuvlar orqali pedagoglarning kasbiy tayyorgarligini oshirish samaradorligi oshiriladi.

4. Inklyuziv ta'lim sifatini oshirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqildi.

- Oliy ta'lim muassasalarida inklyuziv ta'lim bo'yicha maxsus fanlarni joriy etish;
- Pedagoglar uchun metodik qo'llanmalar va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish;
- Innovatsion texnologiyalar va zamonaviy o'qitish usullaridan foydalanish;
- Inklyuziv ta'lim bo'yicha xalqaro tajribalarni o'rganish va milliy ta'lim tizimiga moslashtirish.

XULOSA

Umuman olganda, inklyuziv ta'lim tamoyillarini to'liq amalga oshirish uchun pedagoglarning inklyuziv kompetentligini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Ushbu tadqiqot natijalari inklyuziv ta'limni yanada takomillashtirishga ilmiy va amaliy asos yaratib, kelajakda pedagoglarni inklyuziv muhitda samarali faoliyat yuritishga tayyorlash bo'yicha yo'l xaritasini belgilashga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Ainscow M. (2005). Developing inclusive education systems: What are the levers for change? *Journal of Educational Change*, 6(2), 109-124.
2. Florian L. (2014). Preparing teachers to work in inclusive classrooms: Key lessons for the professional development of teacher educators. *Journal of Teacher Education*, 65(4), 270-282.
3. Booth T., & Ainscow, M. (2011). *Index for Inclusion: Developing Learning and Participation in Schools*. Bristol: Centre for Studies on Inclusive Education (CSIE).
4. Usmonov H. (2020). O'zbekistonda inklyuziv ta'limni rivojlantirishning dolzarb masalalari. *Pedagogika va psixologiya jurnali*, 1(3), 45-56.
5. Yuldasheva D. (2021). Pedagoglarning inklyuziv kompetentligini rivojlantirishda innovatsion yondashuvlar. *Ta'lim va innovatsiyalar xalqaro jurnali*, 4(2), 112-124.
6. To'rayev M. (2019). *Maxsus ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar bilan ishlash metodikasi*. Tashkent: O'zbekiston Fanlar Akademiyasi nashriyoti.
7. UNESCO (2017). *A Guide for Ensuring Inclusion and Equity in Education*. Paris: UNESCO Publishing.
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 23-avgustdagi PQ-3955-son qarori. "O'zbekiston Respublikasida inklyuziv ta'limni rivojlantirish strategiyasi"
9. World Health Organization (2011). *World Report on Disability*. Geneva: WHO Press.
10. O'zbekiston Respublikasi Ta'lim kodeksi (2020). *Maxsus ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarning huquqlari va ularga yaratiladigan sharoitlar to'g'risida*.